

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/136539> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Ouden, J.A.J. den

Title: Zachtjes schudden aan de boom: Een onderzoek naar rationales en kernpraktijken van eerstegraads docenten Godsdienst/Levensbeschouwing gericht op de levensbeschouwelijke identiteitsontwikkeling van hun leerlingen

Issue date: 2020-09-09

Zachtjes schudden aan de boom

Een onderzoek naar rationales en kernpraktijken van
eerstegraads docenten Godsdienst/Levensbeschouwing
gericht op de levensbeschouwelijke identiteitsontwikkeling
van hun leerlingen

Jeannette den Ouden

2020

Universiteit
Leiden
ICLON

Omslag	Annelies den Ouden
Layout	Renate Siebes Proefschrift.nu
Druk	Ridderprint, Alblasterdam
ISBN	978-94-90383-27-5

© 2020 J.A.J. den Ouden

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de rechthebbende.

Zachtjes schudden aan de boom

Een onderzoek naar rationales en kernpraktijken van
eerstegraads docenten Godsdienst/Levensbeschouwing
gericht op de levensbeschouwelijke identiteitsontwikkeling
van hun leerlingen

Proefschrift

ter verkrijging van
de graad van Doctor aan de Universiteit Leiden,
op gezag van Rector Magnificus prof. mr. C.J.J.M. Stolker,
volgens besluit van het College voor Promoties
te verdedigen op woensdag 9 september 2020
klokke 15.00 uur

door

Jeannette Agatha Johanna den Ouden

geboren te Kampen
in 1959

Promotores

Prof. dr. ir. F.J.J.M. Janssen

Prof. dr. C. Bakker, Universiteit Utrecht

Promotiecommissie

Prof. dr. W.F. Admiraal

Prof. dr. mr. M.S. Berger

Prof. dr. M.C.H. van Dijk-Groeneboer, Universiteit Tilburg

Prof. dr. H.H.M. Roebben, Universiteit Bonn

Dr. G.D. Bertram-Troost, Vrije Universiteit Amsterdam

*“Ja, gewoon ook door een beetje te schudden aan die boom.
Ja, aan elk standpunt mag wel een beetje geschud worden.
Niet te hard (...). Maar wel een beetje. Het moet ook een beetje
getoetst worden aan elkaar. En aan andere standpunten.”*

(Docent in deze studie)

Inhoudsopgave

Hoofdstuk 1 Inleiding	15
1.1 Aanleiding en casus	16
1.1.1 De casus van Marion van der Gaast: een les GL in HAVO-4	18
1.2 Naar een professionele kennisbasis voor het schoolvak GL	19
1.3 Rationale en kernpraktijken	22
1.4 Centrale onderzoeksvraag	24
1.5 De complexe context van het vak	24
1.5.1 Macroniveau: maatschappelijke ontwikkelingen	25
1.5.2 Mesoniveau: schoolsysteem en schoolbeleid	26
1.5.3 Microniveau: het klaslokaal	26
1.6 Levensbeschouwelijke identiteitsontwikkeling	27
1.6.1 Identiteitsontwikkeling als hermeneutisch proces	28
1.6.2 Het adjectief ‘levensbeschouwelijk’	29
1.6.3 Institutionele en persoonlijke levensbeschouwingen	30
1.7 Opbouw en enkele kenmerkende aspecten van de onderzoeksmethodiek	31
1.7.1 Opbouw	31
1.7.2 Kenmerkende aspecten van de onderzoeksmethodiek	32
1.8 Leeswijzer	33
Hoofdstuk 2 De rationales van ervaren docenten GL	35
2.1 Theoretisch kader	36
2.1.1 De rationale van docenten als normatief oriëntatiepunt	37
2.1.2 De samenstellende delen van de rationale	38
2.2 De rationales in vigerende theoretische benaderingen van het schoolvak GL	40
2.2.1 De indeling van Jensen als uitgangspunt	41
2.2.2 De indeling van Jensen in relatie tot vigerende theoretische benaderingen	43
2.2.3 Conclusie bij de indeling van de theoretische benaderingen	46
2.3 Methode	46
2.3.1 Participanten	46
2.3.2 Interviews	48
2.3.3 Data-analyse	49
2.4 Resultaten	52
2.4.1 De achtergrond van de rationale	52
2.4.2 Domein, missie, doeloriëntaties en pedagogisch-didactische principes	59
2.5 Conclusies en discussie	74

2.5.1	Conclusies betreffende de rationale van de docenten in relatie tot de theoretische benaderingen	75
2.5.2	De rationale als instrument	79
2.5.3	Rationales en theoretische zoeklichten	80
2.5.4	Discussie	80
Hoofdstuk 3 Vijf didactische kernpraktijken van ervaren docenten GL		83
3.1	Theoretisch kader	84
3.1.1	Selectie van twee bronnen voor het theoretische zoeklicht	84
3.1.2	Doelstellingen	85
3.1.3	Opbouw van het leerproces	85
3.1.4	Verschillen en overeenkomsten tussen beide bronnen	87
3.1.5	Integratie van beide bronnen in het analyseschema	88
3.2	Methode	89
3.2.1	Observaties, video-opnames en interviews	89
3.2.2	Data-analyse	90
3.3	Resultaten	93
3.3.1	Kernpraktijk D1 Het leerproces prikkelen en opbouwen in meerdere, korte hermeneutische leercycli	95
3.3.2	Kernpraktijk D2 Leerstof integreren	98
3.3.3	Kernpraktijk D3 Abstracte levensbeschouwelijke begrippen concreetiseren en contextualiseren	101
3.3.4	Kernpraktijk D4 Een gemeenschappelijk leerproces creëren	103
3.3.5	Kernpraktijk D5 Kritisch denken trainen en verdiepen	105
3.4	Casus bij de kernpraktijk 'Een gemeenschappelijk leerproces creëren'	108
3.4.1	De casus	108
3.4.2	De casus nader bekeken	112
3.5	Conclusies en discussie	113
3.5.1	Aansluiting bij de rationale	113
3.5.2	Aansluiting bij de theoretische benaderingen	115
3.5.3	Discussie	115
Hoofdstuk 4 Zes relationele kernpraktijken van ervaren docenten GL		119
4.1	Theoretisch kader	120
4.1.1	Veiligheid en vertrouwen als voorwaarden voor identiteitsontwikkeling	122
4.2	Methode	123
4.3	Resultaten	127
4.3.1	Kernpraktijk R1 Caring	128
4.3.2	Kernpraktijk R2 Moreel bewustzijn bevorderen	131
4.3.3	Kernpraktijk R3 Significante ander voor de leerlingen zijn	134
4.3.4	Kernpraktijk R4 Leerlingen emotioneel en cognitief uitdagen	136
4.3.5	Kernpraktijk R5 Gezamenlijkheid creëren	139

4.3.6 Kernpraktijk R6 Serieus spel spelen	142
4.4 Casus bij de kernpraktijk 'Serieus spel spelen'	144
4.4.1 De casus	145
4.4.1 De casus nader bekeken	147
4.5 Conclusies	148
4.5.1 Twee kernpraktijken als basis: Caring en Moreel bewustzijn bevorderen	149
4.5.2 Aansluiting bij de theoretische benaderingen	150
4.5.3 Discussie	151
Hoofdstuk 5 Delphi-onderzoek naar kernpraktijken van docenten GL	153
5.1 Theoretisch kader	153
5.1.1 Het Delphi-onderzoek: wat en waartoe	153
5.1.2 Delphi-studies van Fogo en Kloser	155
5.2 Methode	158
5.2.1 De participanten in het Delphi-onderzoek	158
5.2.2 Het onderzoeksobject	160
5.2.3 Digitaal Delphi-onderzoek	160
5.2.4 Opbouw van het onderzoek	161
5.3 Resultaten	168
5.3.1 Herkenning en waardering van de kernpraktijken	168
5.3.2 Nieuwe kernpraktijken en prioritering	169
5.3.3 Samenvatting feedback en suggesties per kernpraktijk per ronde	169
5.4 Conclusie en discussie	206
5.4.1 Discussie	208
5.4.2 Implicaties voor de praktijk van docenten	213
Hoofdstuk 6 Slotconclusies en voorstellen voor docentprofessionalisering	215
6.1 De verhouding tussen praktijkkennis van docenten en theoretische benaderingen	216
6.1.1 Rationale	216
6.1.2 Kernpraktijken	219
6.1.3 De relatie tussen de gedeelde rationale en kernpraktijken van de docenten	221
6.2 Theoretische implicaties	223
6.3 Beperkingen en aanbevelingen	224
6.4 Praktische implicaties	226
6.4.1 Een aanpak voor professionalisering van individuele docenten GL	227
6.4.2 Een aanpak voor professionalisering van groepen docenten en studenten	230
6.5 Slot	232
Literatuurlijst	235

Appendices	255
Appendix A: Elf kernpraktijken waarmee docenten GL bijdragen aan de levensbeschouwelijke identiteitsontwikkeling van hun leerlingen (definitieve versie na Delphi-onderzoek)	257
R1 Zorgzaamheid en betrokkenheid tonen	257
R2 Moreel bewustzijn bevorderen	258
R3 Docent als significante ander	259
R4 Leerlingen emotioneel en cognitief uitdagen	260
R5 Gemeenschap creëren	261
R6 Veiligheid en participatie bevorderen door Serieus spel	262
D1 Het leerproces prikkelen en opbouwen in meerdere korte hermeneutische cycli	264
D2 Abstracte levensbeschouwelijke begrippen concretiseren en contextualiseren	265
D3 Een gemeenschappelijke leerproces creëren	266
D4 Kritisch en gestructureerd denken over levensbeschouwelijke vragen en inhoud trainen en verdiepen	267
D5 Leerstof integreren en toepassen	268
Appendix B: De (geconstrueerde) rationales van zes theoretische benaderingen van GL	270
B.1 Confessionele benaderingen	270
B.2 confessionele benaderingen	271
B.2.1 Theologische benaderingen	271
B.2.2 Spirituele benaderingen	272
B.3 Multi-confessionele benaderingen	274
B.3.1 Interpretatieve benaderingen	274
B.3.2 Ethische en handelingsgerichte benaderingen, gerelateerd aan burgerschapsvorming	275
B.4 Seculiere of religiewetenschappelijke benaderingen	277
Appendix C: Kenmerken van docenten/scholen in deelonderzoeken 1, 2 en 3	279
Appendix D: Kenmerken van docenten Delphi-onderzoek	280
Appendix E: Interviewvragen deelonderzoek 1	281
Appendix F: De structuur van de docentportretten	282
Appendix G: Analyseschema deelonderzoek Didactische kernpraktijken	283
Appendix H: Interviewvragen deelonderzoek 2 en 3	284

Appendix I: De lesstof van de geobserveerde en geanalyseerde lessen	285
Appendix J: De zes voorwaarden van Smedslund samengevat	287
Summary	289
Curriculum vitae	297
Publicaties	299
Dankwoord	303
PhD dissertation series	305
Lijst van tabellen	
Tabel 2.1. Indeling theoretische benaderingen	46
Tabel 2.2. Achtergrond van de rationale	59
Tabel 2.3. Samenvatting van het domein	61
Tabel 2.4. Missie	63
Tabel 2.5. Doeloriëntaties	65
Tabel 2.6. Pedagogisch-didactische principes	71
Tabel 5.1. Samenvatting en vergelijking onderzoeksmethodiek Fogo/Kloser en Onderzoek docenten GL	156
Tabel 5.2. Kenmerken van de participanten in het Delphi-onderzoek	160
Tabel 5.3. Schematisch overzicht van de analyse van de data in alle rondes	162
Tabel 5.4. Vragen per kernpraktijk in Ronde 1	163
Tabel 5.5. Voorbeeld van verwerking van de feedback bij de beschrijving van het docentgedrag van kernpraktijk R1, Caring na ronde 2	166
Tabel 5.6. Herkenning van de kernpraktijk in ronde 1	169
Tabel 5.7. Waardering van de kernpraktijk in ronde 1	170
Tabel 5.8. A. Herkenning van de kernpraktijk in ronde 1	173
Tabel 5.9. B. Waardering van de kernpraktijk in ronde 1	173
Tabel 5.10. A. Herkenning van kernpraktijk R3 in ronde 1	176
Tabel 5.11. B. Waardering van de kernpraktijk R3 in ronde 1	176
Tabel 5.12. A. Herkenning van kernpraktijk R4 in ronde 1	180
Tabel 5.13. B. Waardering van de kernpraktijk R4 in ronde 1	180
Tabel 5.14. A. Herkenning van kernpraktijk R5 in ronde 1	184
Tabel 5.15. B. Waardering van de kernpraktijk R5 in ronde 1	184
Tabel 5.16. A. Herkenning van kernpraktijk R6 in ronde 1	187
Tabel 5.17. B. Waardering van de kernpraktijk R6 in ronde 1	188
Tabel 5.18. A. Herkenning van kernpraktijk D1 in ronde 1	193
Tabel 5.19. B. Waardering van de kernpraktijk D1 in ronde 1	193
Tabel 5.20. A. Herkenning van kernpraktijk D2 in ronde 1	195

Tabel 5.21.	B. Waardering van de kernpraktijk D2 in ronde 1	195
Tabel 5.22.	A. Herkenning van kernpraktijk D3 in ronde 1	197
Tabel 5.23.	B. Waardering van de kernpraktijk D3 in ronde 1	197
Tabel 5.24.	A. Herkenning van kernpraktijk D4 in ronde 1	200
Tabel 5.25.	B. Waardering van de kernpraktijk D4 in ronde 1	200
Tabel 5.26.	A. Herkenning van kernpraktijk D5 in ronde 1	203
Tabel 5.27.	B. Waardering van de kernpraktijk D5 in ronde 1	204
Tabel 6.1.	Aansluiting van de pedagogisch-didactische principes bij de kernpraktijken	222
Tabel C.1.	Kenmerken van de docenten en scholen in de deelonderzoeken 1, 2 en 3	279
Tabel D.1.	Kenmerken van de docenten die deelnamen aan het Delphi-onderzoek	280
Tabel G.1.	Analyseschema gebruikt voor het deelonderzoek Didactische kernpraktijken	283
Tabel J.1.	De zes voorwaarden van Smedslund met voorbeelden van kenmerkend docentgedrag	287

